

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 108 1987

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-01233-8 (häftad)

ISBN 91-22-01235-4 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1988

åberopa en mångfald centrala arbeten förutom Brandells framställning, Karl-Erik Lundevalls avhandling exempelvis. Pantléons uppfattning att det både är fråga om kontinuitet och förnyelse de båda litterära decennierna emellan har ju överhuvud gott stöd i tidigare forskning.

I Skandinavistische Studien hade ett flertal arbeten en ideologikritisk karaktär. Så behandlade Barbara Gentikow i sin studie Skandinavien als präkapitalistische Idylle receptionen av den nordiska litteraturen i Tyskland under den aspekten att denna litteratur där blev utnyttjad för ett blomstrande Geschäft. Pantléon åter kommer däremot bara i förbigående in på ideologikritiska perspektiv; Gunnar Ahlströms *Det moderna genombrottet* (1941), som annars utgör ytterligare ett av hans ständiga referenspunkter, följer han sålunda inte i det ahlströmska slutkapitlets negativa syn på det litterära klimatbytet vid decennietskiftet. »Heidenstams und Levertins 'nittitalsprogram' kann daher nicht ohne weiteres, wie etwa Lundewall andeutet, gesehen werden als bewusst politisch reaktionär und als literarische Besprechung einer in der Politik zunehmenden antidemokratischen und nationalistischen Tendenz [...] Es wäre zu oberflächlich, die Literatur des 'nittital' im allgemeinen und speziell die 'folklivskildring' der Zeit als Ausdrucksmittel von Schriftstellern zu bezeichnen, die die damaligen sozialen Verhältnisse grundsätzlich begrüßten und in ihren Werken somit auch die konservativen Interessen repräsentieren und festigen wollten.» Den tyska Heimat-rörelsen noteras i förbigående i bokens slut, där också Langbahns beryktade Rembrandt als Erzieher berörs. Pantléon, som på bokens sista rader beklagar att han inte haft utrymme för att också behandla det svenska måleriet från sekelslutet, hade annars haft skäl att framhålla Anders Zorn som företrädare för »en rasuppfattning framsprungen ur den germanska föreställningsvärlden». (A. Zorn: *Självbiografiska anteckningar*. Utgivna och kommenterade av Hans Ulrik Brunner. Bonniers 1982.) Brunners kommentarer ger överhuvud en intressant belysning åt Zorns målningar med »fosterländskt» ämne. På hösten 1886 målade han sin akvarell *Vårt dagliga bröd*. »På den magra åkern böjer inga egendomslösa lantarbetare sina ryggar i tungt arbete utan här skildras den genom yttre omständigheter sammansvetsade småbrukarfamiljen.»

Barbara Gentikows avhandling var ett uttryck för den nybegynta, allmänna orienteringen mot socialhistoria inom olika humanistiska vetenskaper i BRD; inledningsvis betonade hon emellertid i boken att hon inte kunde syssla lika ingående med produktionsförhållandena i Norden som med litterära, ekonomiska och politiska »Bedingungsfaktoren [...] auf Seiten der Rezeptionsdokumente». Pantléons sociologiska bakgrundsteckning gäller just »Das Zeitalter der industriellen Revolution in Schweden» och vilar på en fast mark av tidigare forskning; den har krävt stort utrymme, på samma gång som denna skildring av den industriella revolutionen enligt författaren inte gör några anspråk på fullständighet. Fattas bara det för övrigt! Pantléon fortsätter: »Die 'folklivskildringar' des 'ättital' spiegeln die oben dargestellten sozialen Verhältnisse der Zeit wieder.» Spegelbilden har använts av Ahlström som nyanserar: »Tesen om litteraturen som epokens stora reflexionsspegel har sina naturliga begränsning. Diktarna speglar endast en del av skeendet och ofta inte den väsentligaste delen». Pantléon visar sig ta fasta på denna viktiga reservation; skada bara att han alltså har

låtit analysen av mångfalden primärtexter träda så i bakgrunden.

Pantléons bok har fyra huvudkapitel, men han bedriver tyvärr en för läsaren högst irriterande sifferexercis inom varje kapitel; avsnittet *Die wirtschaftliche Situation in der achtziger Jahren* är exempelvis numrerat 2.1.2.4.2. Samma stilsort används för alla rubriker. Personregister saknas.

I det idéhistoriska kapitlet noterar jag en nyttig summering av den etnografisk-folkloristiska rörelsens manifestationer i Sverige mot slutet av 1800-talet. Pantléon registrerar också med omsorg vilka resultat som tidigare forskning har kommit fram till rörande en rad svenska författares relationer därtill. Alltför många sidor är ägnade presentationer av Darwins descendentsteori, av Rousseaus tänkande osv. Rousseau befinnns viktig för Strindberg, mindre betydelsefull för andra 80-talsskribenter. Det finns sidor i avhandlingen, där Pantléons penna löper mindre hämmad av tyglarna från tidigare forskning och där man övertygas om att han är en forskare i vardande. Det avslutande kapitlet om komparativa faktorer är upplysande, om också något torrt registrerande; framhållas bör f.ö. också en genomgång på annat håll i boken av »[die] individuell-biografische Hintergründe der Autoren» som illustration till hur Pantléon har strävat efter att mångsidigt belysa sitt ämne.

Pantléons forskningsrön finner jag således överlag baserade på tidigare forskning. Han har emellertid på ett förnuftigt sätt tillgodogjort sig den i själva verket nog så omfattande facklitteraturen rörande våra »folklivsskildringar» från förra sekelslutet – Viktoria Benedictsson, Bondesson, Bååth, Fröding, Geijerstam, Hansson, Karlfeldt, Lagerlöf, Molin och Strindberg figurerar alla i undersökningen och några fler omnämns – och jag är övertygad om att denna ambitiösa kartläggning kan bli till nytta för en fortsatt forskning såväl i Tyskland som här i Sverige kring »volkstümliche Tendenzen» under decennierna i fråga.

Ulf Wittrock

Brigitte Mral: *Frühe schwedische Arbeiterdichtung. Poetische Beiträge in sozialdemokratischen Zeitungen 1882–1900*. (Skr. utg. av Avdelningen för Litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, nr 18.) Uppsala 1985.

Brigitte Mrals avhandling om den tidiga svenska arbetardikten kan med ett citat ur Henrik Menanders *Arbetets söner* betecknas som en »hedrande ädel bedrift». Genom hennes framställning får vi för första gången en väl underbyggd redogörelse för den lyriska diktningen under arbetarrörelsens pionjärår: dess omfattning, viktigaste undergrupper, motivområden och brukssammanhang. Mral har genomfört ett mycket aktingsvärt bibliografiskt grundarbete och därmed banat väg för fortsatta studier på ett område som tidigare varit svårtillgängligt. Både avhandlingen och den registervolym som publiceras i anslutning till denna (Poetiska bidrag i Folkviljan 1882–1885, Social-Demokraten 1885–1900 och Arbetet 1887–1900. Litteratur och samhälle nr 2–3 1985) imponerar som arbetsprestationer och kommer helt säkert att flitigt utnyttjas av andra forskare i framtiden.

Undersökningen gäller alltså i första hand de lyriska texter som t. o. m. år 1900 publicerades i tre av den svenska arbetarrörelsens tidigaste och mest kända tidningar: August Palms Folkviljan, det blivande huvudorganet Social-Demokraten med Palm, Hjalmar Branting och C. N. Carleson som chefredaktörer samt den sydsvenska Arbetet, grundad och ledd av Axel Danielsson. Mral har registrerat detta mycket omfattande material, mer än 1600 enskilda titlar, och med ett detaljerat schema också karakteriserat samtliga tidningsdikter med avseende på 1) »Genre» (kampdikter, idédikter m. fl.), 2) »Motiv, tema, begrepp» (dikter om fattigdom, strejk, normalarbetsdagen osv.), 3) »Tendens» (antiklerikal, antireligiös, reformistisk etc.) samt 4) »Särskilda anmärkningar» (översättningar, dialektdikter, melodiangivelser osv.). Avhandlingen uppehåller sig främst vid tre av de mest framträdande »genrererna», nämligen »kampdikterna» vilka kännetecknas av en mer eller mindre framträdande appellativ karaktär och där *Arbetets söner* torde vara det bäst kända exemplet; »idédikterna» som är mer reflekterande än agiterande – dit hör bl. a. Atterdag Wermelins *Ljusbringaren* med dess lyriskt fullödiga framställning av bildningskampens betydelse för pionjärens socialdemokrater – samt de vardagsbeskrivande »miljödikterna», skildringar av den dåtida arbetarklassens livs- och arbetsvillkor som exempelvis Henrik Menanders *Arbetslös* eller Hjalmar Wallanders *Sömmerskan*.

Mral beskriver och analyserar varje »genre» på grundval av ett fåtal exempel som får antas vara mer eller mindre representativa var och en för sin art. Analyserna har i huvudsak två syften: dels att frilägga idéinnehållet i dikterna och att sätta detta i samband med den tidiga arbetarrörelsens föreställningsvärld, dels att bestämma dikternas varierande grad av »realism», dvs. sanningshalten i deras verklighetsbeskrivningar utifrån jämförelser med tidigare socialhistorisk forskning, offentlig statistik m. m.

Någon central ställning intar nu inte textanalyserna i avhandlingen. Mral visar genomgående större intresse för vad hon kallar dikternas »Rezeptionszusammenhang», alltså de olika publiceringsformer genom vilka texterna kom läsarna tillhanda och de sociala sammanhang i vilka de ingick: 1:a-majfiranden, faninvigningsfester, socialistiska julottor, lustresor, bröllop, begravningar m. m. Avhandlingen ger därmed en livfull och detaljrik bild av pionjärens omfattande mötesverksamhet och av ett framväxande socialdemokratiskt ceremoniel. De socialhistoriska avsnitten hör onекligen till avhandlingens mest stimulerande och läsvärda.

Det är lätt att peka ut förtjänsterna i Mrals avhandling. Till dessa hör främst kartläggningen av ett mycket omfattande och av litteraturforskningen hittills i stort sett obeaktat område, framställningens överskådlighet och lättillgänglighet och dess i formellt avseende höga standard. Lika enkelt är det emellertid att också sätta fingret på dess mindre goda sidor. Där skall främst nämnas en betänklighetsfull brist på terminologisk precision, en oklar materialavgränsning samt inte minst ett för en litteraturvetare anmärkningsvärt ringa intresse av att tränga djupare ned i det som ändå är avhandlingens grundmaterial, dvs. de litterära texterna.

De terminologiska svagheterna kan belysas med ett exempel: de dikter/sånger som Mral studerar, sägs höra hemma i vad som utan närmare avgränsning kallas »die

Arbeiterbewegung», dvs. arbetarrörelsen. Detta mycket allmänna begrepp borde enligt gängse språkbruk omfatta en mängd olika organisationer, allt från liberalernas Sveriges Arbetarsamfund och Hinke Bergegrens anarkistiskt orienterade ungsocialister till konsumtionsföreningar eller bildningsorganisationer med inriktning mot arbetarklassen. Så vittomfattande är nu inte Mrals forskningsfält. Hennes undersökning gäller uteslutande texter med anknytning till den socialdemokratiskt orienterade delen av fackföreningsrörelsen och de socialdemokratiska klubbar, föreningar och samfund som 1889 slöt sig samman i Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti.

Arbetarrörelsen är inte identisk med socialdemokratin och den socialdemokratiska arbetarrörelsen är heller inte detsamma som »die Arbeiterschaft», »der Arbeiterstand» eller, ännu mera svepande, »die schwedischen Arbeiter» som avhandlingen regelbundet refererar till. Omkring sekelskiftet var enbart var femte eller sjätte svensk arbetare fackligt organiserad. På den konstituerande partikongressen 1889 deltog 50 ombud, vilka tillsammans representerade ca 3000 medlemmar i olika socialdemokratiska organisationer. Vid samma tid var drygt en miljon personer sysselsatta i industri och hantverk. Av det totala antalet arbetare var alltså bara en mycket ringa del socialdemokratiskt organiserade.

Avhandlingen brister här inte bara ifråga om terminologisk klarhet. Det finns också skäl att fråga sig vilka slutsatser man, på grundval av det lyriska materialet i tre tidningar, rimligen kan dra om arbetarnas idé- och föreställningsvärld. Mral är på den punkten rask i vändningarna och tillmäter sitt grundmaterial ett betydande representativt värde. Flera djärva konklusioner är emellertid mycket otillräckligt underbyggda. Ett påstående om arbetarklassens misstro mot 1890-talets starkt patriotiska och försvarsvänliga strömningar beläggs sålunda med ett enda exempel och då en dikt som författats av den liberale publicisten Isidor Kjellberg och som vid införandet i Social-Demokraten försågs med en markerat kritisk redaktionell ingress (avh. s. 147). Att på grundval av ett annat enstaka diktexempel fastslå att den svenska arbetarklassens tänkande stod närmare Ferdinand Lassalles klassförsoningsläror än Karl Marx' klasskampsteori vittnar inte heller om någon större känsla för vetenskaplig akribi (avh. s. 140).

Mral har alltså lagt ned stor möda på att registrera och karakterisera ett betydande antal lyriska texter i tre arbetartidningar. Att undersökningen i första hand gäller »die Gedichte der Arbeiterzeitung» understryks också ett flertal gånger i framställningen (jmf. avhandlingens undertitel). Som läsare blir man därför lätt konfunderad av det faktum, att resonemangen om olika diktararter och deras respektive brukssammanhang i så stor utsträckning faktiskt är uppbyggda kring texter som inte publicerats i någon av de aktuella tidningarna, utan sådana som hämtats från sångböcker, flygblad och tillfällesskrifter, från tidningar som inte hör till de tre registrerade eller i några fall från senare tidpunkter än den undersökningen omfattar. Materialavgränsningen är med andra ord minst sagt oklar, vilket inte sällan gör resonemangen svävande och hos läsaren skapar en osäkerhet om det empiriska underlaget för olika påståenden. Framställningen skulle med säkerhet ha vunnit på en koncentration kring just de tidningstexter som Mral själv utpekar som undersökningens »Grund- und Ausgangsmaterial» (avh. s. 16).

Som pressvetenskaplig undersökning imponerar inte avhandlingen. Dess översikt över det sena 1800-talets A-tidningar är ofullständig och visar ringa förståelse för problemet att avgränsa »(dags)tidningar» i förhållande till annan periodisk press eller svårigheten att skilja just de socialdemokratiska tidningarna från andra socialistiska eller vänsterliberala och allmänt arbetarvänliga organ. Sambandet mellan å ena sidan tidningarnas redaktionella innehåll och å den andra de dikter/sånger som publicerades i dem blir dåligt belyst. Det gäller ex. ett så påtagligt förhållande som att Social-Demokraten och Arbetet hade olika spridningsområden och alltså i viss utsträckning fungerade som lokaltidningar för Mellan- respektive Sydsverige. Inriktningen mot en lokal tidningsmarknad är påtaglig vad gäller nyhetsbevakning och annonsering och kommer inte överraskande också klart till uttryck i diktmaterial. Därmed blir också förhållandet att utbytet av lyriska texter mellan dessa båda distriktsorgan var relativt begränsat, mindre anmärkningsvärt än vad Mral vill göra gällande. En dikt som ex. *Till Lindmans strejkbrytare i Helsingborg* (Arb. 1.4.1892) hade givetvis mindre intresse för arbetarna i Stockholm med omnejd än för de i Skåne. Det omvända förhållandet gällde rimligtvis ex. *Berns. Stockholmsbild* som publicerades i Social-Demokraten 1896 och vars politiska bruksvärde minskade ju längre man kom från huvudstaden.

Mral noterar vissa tydliga förändringar i tidningslyrikens sammansättning under undersökningsperioden, bl. a. en nedgång i antalet agitations- och kampdikter och en kraftig ökning av det apolitiska och underhållande materialet under 1890-talets förra hälft. Mycket talar för att dessa tendenser åtminstone delvis skulle kunna förklaras med hänvisning till de genomgripande förändringar de aktuella tidningarna genomgick vid denna tid. Framst är här att nämna, att både Social-Demokraten och Arbetet 1890 övergick till sexdagarsutgivning (från tidigare 1 resp. 3 nr/vecka). Den allmänna ambitionen att öka både antalet tidningsköpare och annonsörer blev därmed en tvingande ekonomisk nödvändighet. I det redaktionella materialet slår denna strävan igenom i form av ökat utrymme för allmänna nyheter, kulturbevakning och lättare underhållningsmaterial. Att denna förändring också påverkade urvalet av lyriska texter är en rimlig och näraliggande förklaring som kunde varit värd en prövning. Ansvällningen av fiktionstexter på prosa (följetongsberättelser, noveller, kåserier m. m.) ifrågasätter också en av Mrals grundläggande teser, nämligen att tidningarnas »literarisches Material auf die eine oder andere Art Ausdruck für die Erfahrungen und das Denken der damaligen Arbeiterklasse sein müsse» (s. 14). Den fråga som inställer sig är, om också prosatexterna har denna ideologibärande funktion och i vilket förhållande deras idé- och föreställningsvärld i så fall står till lyrikens? Påpekas bör i detta sammanhang, att prosan upptar en mångdubbelt större andel av spaltutrymmet än lyriken. Grovt räknat och med reservation för kraftiga variationer mellan olika tidningar och årgångar är förhållandet ca 100 till 1.

»Närläsningarna» är alltså relativt få i Mrals avhandling och deras resultat inte alltid övertygande. En av de textanalytiskt baserade teser författaren driver, och flera gånger återkommer till, är att den tidiga arbetardikten skulle ge uttryck för en »regressiv utopi», dvs. att den skulle blicka tillbaka mot det förindustriella samhället och framställa detta som i alla avseenden överlägset det ma-

skin- och storstadshelvet som det sena 1800-talets proletärer tvingades leva i. Det redovisade underlaget för detta påstående inskränker sig till totalt tre dikter, nämligen August Linddahs i flera sångböcker omtryckta *Ditt människovärde* samt de mindre kända *Maskinarbetarens suckan* och *Den siste kapitalisten* av signaturen F-e. resp J. A. Westerdahl. I inget av dessa fall kan tanken om det idealiserade bondesamhället övertygande förankras i dikttexten. Linddahs opus utsäger visserligen tydligt, att arbetarklassen någon gång i det förflutna berövats sitt människovärde, och att det nu alltså gäller att återerövra det, men detta kan rimligtvis inte tolkas som något implicit förhållande av det förindustriella agrarsamhället. *Maskinarbetarens suckan* formulerar en vision om den helgjutna och harmoniska människan, den som i sitt arbete får använda både hjärna och händer och som varken behandlas som ett maskinbifång eller en vara på arbetsmarknaden. Dikten uttrycker alltså en tanke som ofta återkommer i kritiken av industrisamhället, som kan återfinnas hos så olika tänkare som bl. a. William Morris, Kropotkin, Hegel och Marx och som hos dem förvisso oftare är utopiskt-framåtblickande än regressiv. Redan det faktum att *Den siste kapitalisten* bär underrubriken *En framtidsbild* borde fått Mral att hesitera. Mot hennes tes talar också kända socialhistoriska fakta. Åtminstone i materiellt avseende hade stadsproletären knappast anledning att längta tillbaka till en landsbygd där backstugu- och inhyseklasserna, bondesamhällets eget proletariat, tillväxte lavinartat och där befolkningsöverskottet utlöste en omfattande emigration.

Mrals förhållningssätt till de texter hon undersöker framstår ofta som nämligen a-teoretiskt och oreflekterat. Hennes analyser stannar vid deras ytskikt, främst deras explicit formulerade idéinnehåll, men har föga att säga om formspråk och mer djupliggande estetiska strukturer. Ett av avhandlingens mest intressanta uppslag, som gäller arbetardiktningens beroende av kristna resp. borgerligt-liberala kulturtraditioner, blir tyvärr aldrig mer än ett uppslag. Det är att beklaga, eftersom Mrals framställning ger läsaren många anledningar att fråga efter sambanden mellan arbetardikten och andra litteraturarter, inte minst viktiga delar av 1800-talets svenska lyrik. Man kan t. ex. fråga sig vilken betydelse Carl Snoilsky och Ola Hansson haft för utformningen av de kritiskt-beskrivande bilderna ur proletärens vardag, vilka bidrag 1840-talets »rabulistpoeter» lämnat i form av krigisk bombasm och revolutionär retorik eller kanske rent av vad Tegnér's abstrakta frihetspatos och idealistiska historieuppfattning haft för inflytande över arbetardiktningens pionjärer?

Deras verk framstår överhuvud som ett slags märkliga litterära hybrider, å ena sidan är de påtagligt beroende av förebilder hämtade från många olika håll, å den andra ger de uttryck för en omiskännlig ambition att etablera en ny litterär tradition och att i litteraturen inkorporera företeelser som tidigare stått utanför den. Om detta fenomen skulle man vilja veta mera. Jag hoppas att Mral får tillfälle att utveckla sin forskning bl. a. i denna riktning. Hon har murat en grund som hon och andra nu kan bygga vidare på. Forskningsområdet »den svenska arbetarlitteraturen» har gott om utrymme för flera ädla bedrifter.

Dag Nordmark